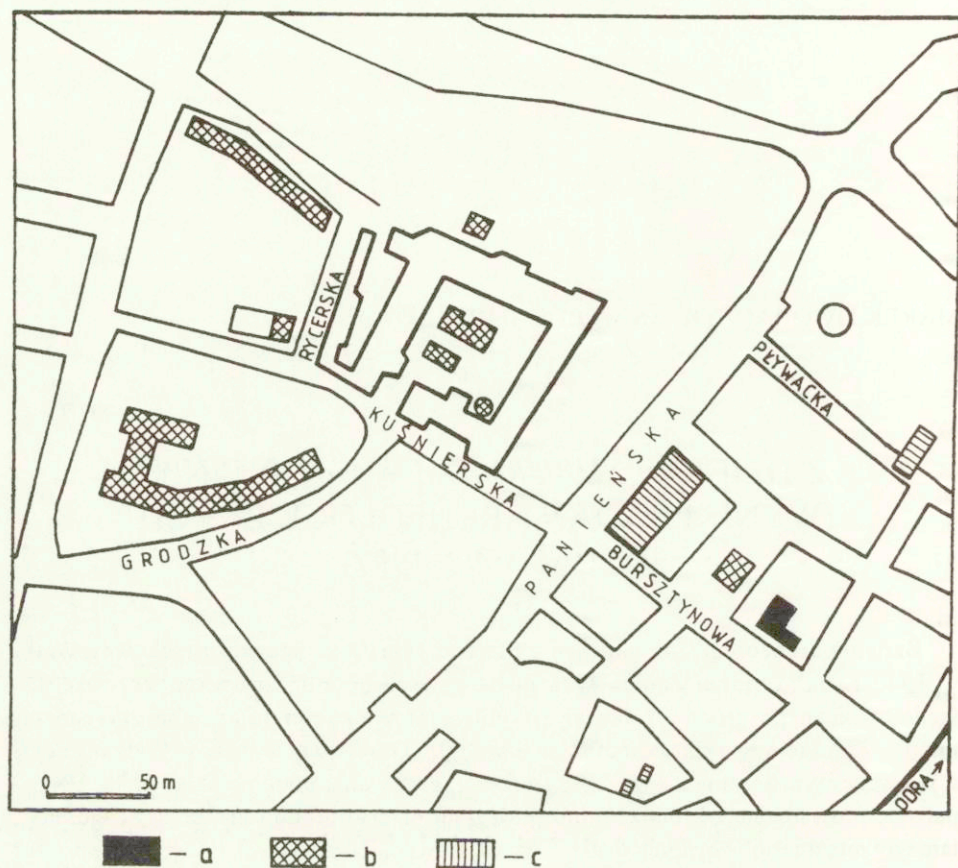

MAREK DWORACZYK, ANNA BOGUMIŁA KOWALSKA

Z DZIEJÓW *SUBURBIUM* W SZCZECINIE (WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH Z LAT 1992–1997)

Badania archeologiczne na terenie Starego Miasta w Szczecinie zainicjowano w 1947 r. na Wzgórzu Zamkowym, gdzie powszechnie doszukiwano się wczesno-średniowiecznego grodu. W latach 50. objęto nimi również rejon u stóp Wzgórza, między Zamkiem Książąt Pomorskich a korytem Odry, zwany obecnie Podzamczem, a we wczesnym średniowieczu zajęty przez zabudowania podgrodzia (ryc. 1). Wykopaliska, prowadzone z krótszymi lub dłuższymi przerwami do dnia dzisiejszego, dostarczyły niezmiernie bogatych materiałów źródłowych, ukazujących dzieje Szczecina od jego zarania po okres późnego średniowiecza (Leciejewicz *et al.* 1972; Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński (red.) 1983; Rulewicz 1984; Cnotliwy 1996). W miarę dopływu nowych źródeł obraz ten stawał się coraz pełniejszy, a na niektóre aspekty jego historii można dziś spojrzeć nieco inaczej niż sądzono jeszcze do niedawna.

Szczególnie ważne okazały się wyniki zakończonych ostatnio wykopalisk prowadzonych na Podzamczu, na terenie kwartału 6 (ryc. 2). Jest to rejon, gdzie lokalizuje się tę część szczecińskiego *suburbium*, która rozciągała się bezpośrednio na brzegu dawnego koryta Odry. Badania te podjęła w 2 poł. lat 80. Pracownia Archeologiczna Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Szczecinie. Były to prace o charakterze ratowniczym, zlecone Pracowni przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie w związku z planowaną zabudową Podzamcza. Finansował je również WKZ, głównie jednak w pierwszych sezonach badań, później zaś – począwszy od 1992 r. – strona, która wzięła na siebie główny ciężar finansowania wykopalisk był Urząd Miejski w Szczecinie. Badania terenowe wspierał także Instytut Archeologii i Etnologii PAN w postaci tzw. grantów wewnętrznych, a w 1997 r. pozyskano na ten cel środki grantu PBZ-016-07. To zaangażowanie środków finansowych z grantów dobrze tłumaczy program badań, który realizowano w tej części Podzamcza. Ich celem nie było bowiem

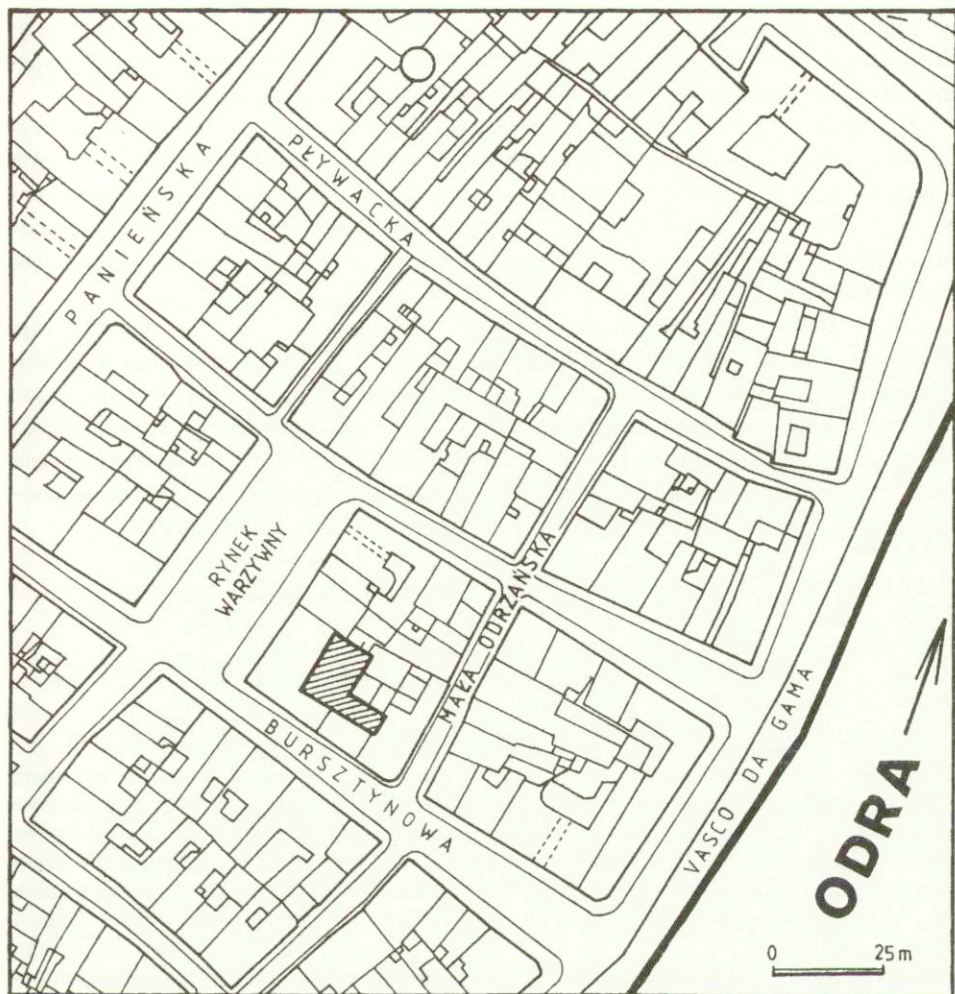
Ryc. 1. Szczecin – Stare Miasto. Usytuowanie wykopu na kwartale 6 na tle innych wykopów archeologicznych na Podzamczu i Wzgórzu Zamkowym:

a – wykop na kwartale 6, b – wykopy na Wzgórzu Zamkowym i wykop na Rynku Warzywnym, c – inne wykopy badane wykopaliskowo. Rys. H. Bona.

Fig. 1. Szczecin-Stare Miasto. Location of the excavation trench in Quarter 6, with other archaeological trenches in Podzamcze on the Castle Hill:

a – trench in Quarter 6, b – trenches on the Castle Hill and on Rynek Warzywny (the Vegetable Market), c – other excavation trenches. Drawn by H. Bona.

wyłącznie uratowanie zagrożonej pracami ziemnymi substancji zabytkowej, w równym stopniu chodziło o wyjaśnienie szeregu spornych dotąd kwestii dotyczących dziejów wczesnośredniowiecznego Szczecina, a zwłaszcza rozległości i umocnień obronnych *suburbium* w kolejnych fazach jego rozwoju, a dalej o rozpoznanie rozplanowania zabudowy i funkcji tej części miasta, która sąsiadowała bezpośrednio z korytem rzeki. Spodziewano się także pozyskać nowe dane na temat ciągle kontrowersyjnej sprawy lokalizacji dawnego portu.

Ryc. 2. Szczecin – Podzamecze. Lokalizacja wykopu w obrębie kwartału 6. Rys. H. Bona.

Fig. 2. Szczecin-Podzamecze. Location of the excavation trench within Quarter 6.

Drawn by H. Bona.

W obrębie kwartału 6 wytyczony został wykop złożony z dwóch prostopadle do siebie usytuowanych części o łącznej powierzchni 175 m². Roboczo określono je mianem „wykopu głównego” oraz „wykopu piwnicznego”. Wkomponowano je w jednolity system działek i ćwiartek. Eksplorację prowadzono warstwami naturalnymi, w ramach których wydzielano tzw. poziomy konstrukcji drewnianych (PKD), w skład których wchodziły stratygraficznie sobie współczesne składniki zabudowy, w postaci pozostałości domostw mieszkalnych i gospodarczych, obiektów produkcyjnych i ciągów ulicznych lub też elementy konstrukcyjne umocnień obronnych. W obydwu częściach

wykopu prowadzono oddzielną numerację warstw kulturowych i poziomów konstrukcji drewnianych. Dopiero w końcowym etapie badań wraz z połączeniem obydwu segmentów wykopu, ujednociono nazewnictwo jednostek stratygraficznych.

Niniejsze opracowanie jest próbą podsumowania ostatnich sześciu sezonów wykopalisk zakończonych w 1997 r. Eksplorowano wówczas wyłącznie nawarstwienia z wczesnego średniowiecza. Ich łączna miąższość wynosiła 7,5 m. Na poziomie około 5,0 m p.p.m., w wykopie o łącznej miąższości dochodzącej do 10,3 m (wraz z poziomami datowanymi na późne średniowiecze i z warstwami rumowiskowymi), osiągnięto całec w postaci piasku rzeczego.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza – analityczna – ogólnie charakteryzuje układ nawarstwień oraz materiał zabytkowy (por. tab. I–V), druga natomiast w sposób syntetyczny przedstawia osiągnięte wyniki na tle wydzielanych dotąd głównych faz rozwoju wczesnośredniowiecznego Szczecina. Datowanie poziomów konstrukcyjnych opiera się zarówno o przesłanki stratygraficzne i analizę typologiczno-chronologiczną inwentarza ruchomego, jak i o ocenę dendrochronologiczną licznych prób drewna, pobranych w czasie eksploracji¹.

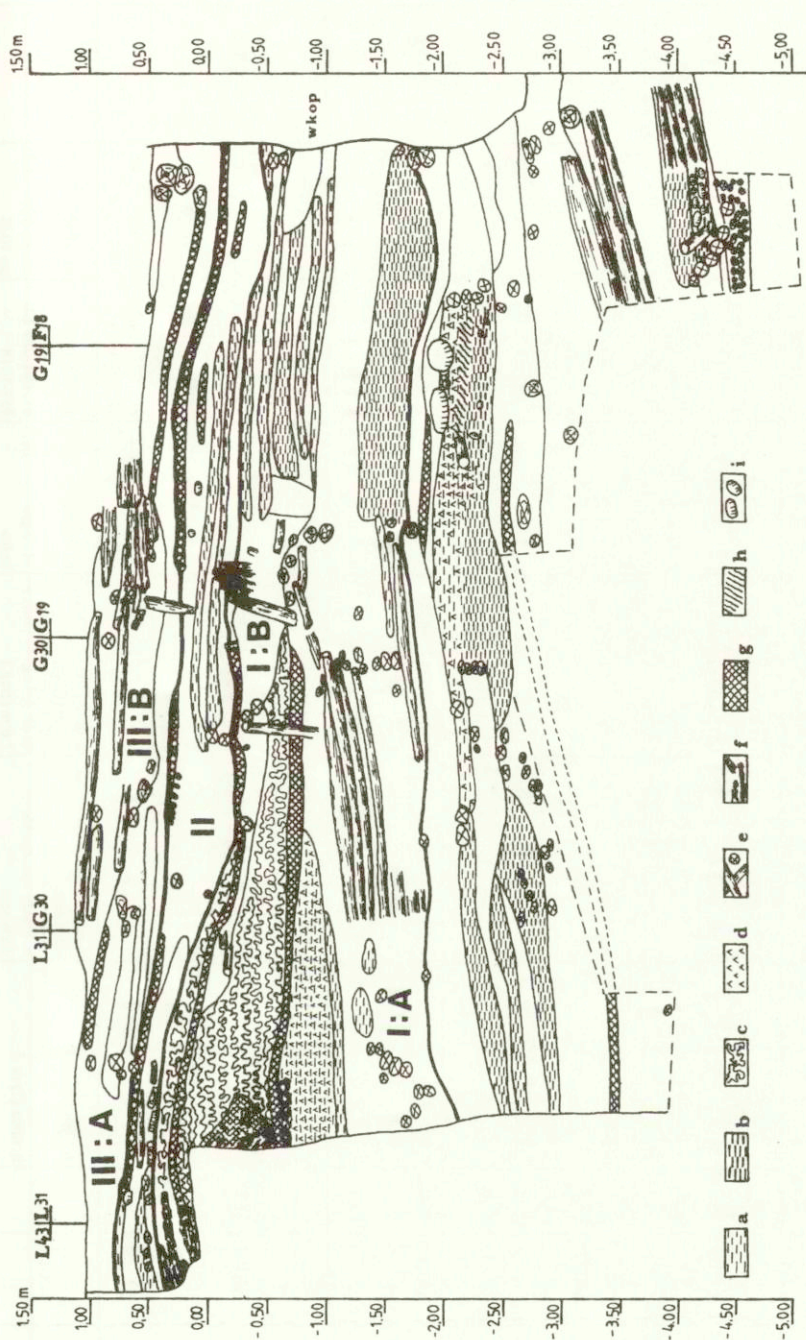
WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH

UMOCNIENIA OBRONNE

Na terenie kwartału 6 odkryto pozostałości wewnętrznego skłonu umocnień obronnych. Zalegały one głównie w tzw. wykopie piwnicznym, zajmującym najbardziej ku Odrze wysuniętą część całego wykopu. Wydzielono 10 warstw związanych z wałem, a w ich ramach 10 poziomów konstrukcji drewnianych. Miąższość warstw dochodziła do 3,4 m (ryc. 3). Założenie to odsłonięto na odcinku o maksymalnej szerokości 11,1 m i długości około 13 m. Liczne warstwy spalenizny oraz ślady nadpalenia konstrukcji drewnianych wskazują na częste pożary wału. Po każdym z nich umocnienia odbudowywano w zasadzie na starym założeniu, stosując jednak czasami nieco odmienne rozwiązanie konstrukcyjne. W czasie odbudowy często wykorzystywano drewno pochodzące ze starszych umocnień. Wydzielono trzy główne fazy budowy wału, a w ich ramach podfazy odpowiadające kolejnym renowacjom. Ich ocena chronologiczna w oparciu o inwentarz zabytkowy była w znacznym stopniu utrudniona, był to bowiem w większości materiał zalegający na złożu wtórnym. Na przebadanym odcinku rozpoznano jednak styk wału z warstwami wyznaczającymi kolejne poziomy zabudowy *suburbium*, przesłanki stratygraficzne były zatem niezmiernie pomocne w ustalaniu metryki archeologicznej wydzielonych faz budowy umocnień. Równie ważne były wyniki analiz dendrochronologicznych, chociaż odsetek pozyskanych dat w stosunku do ogólnej liczby prób przekazanych do analizy nie jest – o czym mówiliśmy już powyżej – zbyt wysoki.

W wykopie na kwartale 6 nie odkryto najmłodszego założenia obronnego (faza IV) podgródzia, rozpoznanego ostatnio w innej części Podzamcza, w wykopie badanym przez Pracownię Archeologiczną Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie. W fazie tej dzielnica nadodrzańska na pewnych

¹ Analizy dendrochronologiczne wykonali dr M. Krąpiec z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie oraz dr T. Ważny z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Łącznie do analizy przekazano 306 prób drewna, z czego wydatowano 7,9%.

Ryc. 3. Profil wahu (fragment wewnętrzznego skłonu): a – gлина, b – gлина z próchnicą, c – przepalona gлина, d – węgle drzewne, e – konstrukcje drewniane, f – spalone konstrukcje drewniane, g – spalenizna, h – próchnica z gliną i mierzwą, i – kamienic. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.

Fig. 3. Cross-section of the rampart (the inner slope): a – clay, b – clay with humus, c – burnt clay, d – charcoal, e – wooden constructions, f – burnt wooden constructions, g – burnt layer, h – humus with clay and dunk, i – stoncs. Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

Tabela I. Zestawienie źródeł ruchomych.
Table I. List of objects

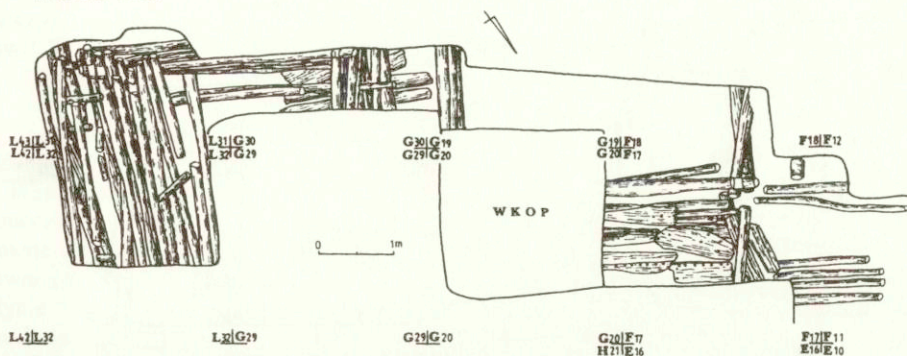
Umocnienia obronne	Warstwa	PKD	Zabudowa	Konstrukcja budynków i innych elementów zabudowy	Wymiary	CHRONOLOGIA				Datowanie PKD
						Ocena dendrochronologiczna				
						Miejsce pobrania próby	Datowanie sekwencji	Datowanie ścienia drzewa		
Brak	XXIII	65	a. budynek nr 82 (palenisko)	a. zrębowa	a. 1,5x1,0 m (frag.)	-	-	-	-	1. ćw. XI w.
			b. plot	b. plecionkowa	b. 1,5x1,4 m (frag.)	-	-	-	-	
			c. drewniane wymoszczenie gruntu	-	-	c. deska	c. 798-1018	c. 1018	-	
Brak	XXIII	64	a. budynek nr 81	a. zrębowa	a. 1,8x1,4 m (frag.)	a1. podwalina	a1. 936-1018	a2. 1018	a2. 1000	1/2. ćw. XI w.
			b. drewniane wymoszczenie gruntu	-	-	a3. podwalina	923-998	a3. 998	-	
			a. budynek nr 78	a. zrębowa	a. 3,1x1,6 m (frag.)	a1. belka ze ściany E	a1. 951-1009	a2. 1022	a1. 1021+9-7	
Brak	XXIII	63	b. obiekt nr 79	b. zrębowa	b. 1,0x0,6 m (frag.)	-	-	-	-	2. ćw. XI w.
			c. plot	c. plecionkowa	c. dl. - 0,84 m (frag.)	-	-	-	-	
			d. drewniane wymoszczenie gruntu	-	-	d. deska	d. 941-1000	d. 1013+9-7	-	
Brak	XXII	62	a. budynek nr 76	a. zrębowa	a. 3,8x2,4 m (frag.)	a. belka ze ściany E	a. 832-1007	a. 1023+9-7	-	2. ćw. XI w.
			b. obiekt nr 77	b. zrębowa	b. 0,9x0,6 m (frag.)	-	-	-	-	
			c. obiekt nr 80	c. zrębowa?	c. 0,6x0,3 m (frag.)	-	-	-	-	
Brak	XXII	61	d. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	-	-	-	-	
			a. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	a1. belka	a1. 1003-1042	a2. 1042	a1. 1042	a2. 1034
Brak	XXII	60	a. ulica nr 1	a. legary moszczone drewnem	a. dl. 5,9m, szer. 3,6 m (frag.)	a1. legar	a1. 983-1046	a1. 1046	-	ok. poł. XI w.
			b. ulica (?) nr 2	b. legary moszczone drewnem	b. dl. 3,9 m, szer. 2,6 m (frag.)	b1. legar	b1. 804-989	b2. 957-1018	b1. po 999	

Brak	XXII	60	c. ulica (?) nr 3	c. legary moszczone drewnem	c. dł. 0,7 m, szer. 1,1 m (frag.)	-	-	-	-	ok. poł. XI w.
Brak	XXI	59	a. kojec nr 75	a. plecionkowa	a. 1,8x1,2 m (frag.)	-	-	-	-	ok. poł. XI w.
Brak	XXI	58	a. piec nr 72	a. bruk kamienny obłożony glinką	a. 2,4x1,94 m (frag.)	-	-	-	-	ok. poł. XI w.
Brak	XXI	57	a. ulica	a. legary moszczone drewnem	a. dł. 3,3 m, szer. 2,0 m (frag.)	a1. legar a2. deska a3. deska a4. deska	a1. 893-972 a2. 1013-1047 a3. 985-1053 a4. 856-957	a1. po 982 a2. po 1054 a3. 1053 a4. po 967	3. ćw. XI w.	
			b. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	b1. belka b2. belka	b1. 916-970 b2. 798-915	b1. po 980 b2. po 925		
Brak	XXI	56	a. ulica	a. legary moszczone drewnem	a. dł. 7,9 m, szer. 3,4 m (frag.)	a1. legar a2. belka a3. deska a4. legar a5. legar	a1. 995-1049 a2. 1015-1044 a3. 978-1044 a4. 975-1051 a5. 941-1007	a1. 1049 a2. 1044 a3. po 1054 a4. 1051 a5. po 1017	3. ćw. XI w.	
			b. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	-	-	-	-	
Brak	XXI	55	a. ulica nr 73	a. legary moszczone drewnem	a. dł. 1,24 m, szer. 1,6 m (frag.)	-	-	-	-	3. ćw. XI w.
			b. obiekt nr 74	b. ?	b. 1,9x1,18 m (frag.)	-	-	-	-	
			c. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	c1. belka c2. belka c3. deska	c1. 984-1065 c2. 1021-1065 c3. 919-1044	c1. 1065+x/-2 c2. 1065 c3. po 1054		
Brak	XXI	54	a. obiekt nr 71	a. jama	a. 1,7x1,32 m (frag.)	-	-	-	-	3. ćw. XI w.
			b. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	b. półokrągłak	b. 971-1050	b. 1057+9/-7		
Brak	XX	53	a. budynek nr 69 (palenisko)	a. zrębowa	a. 3,5x3,5 m (frag.)	a1. belka ze ściany W a2. belka ze ściany N	a1. 985-1035 a2. 999-1036	a1. po 1045 a2. 1046+9/-7	3. ćw. XI w.	
			b. plot nr 70	b. plecionkowa	b. dł. 0,7 m (frag.)	-	-	-	-	
			c. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	c. deska	c. 829-919	c. po 929		

Tabela I, cd. Zestawienie źródeł ruchomych.
Table I, cont. List of objects.

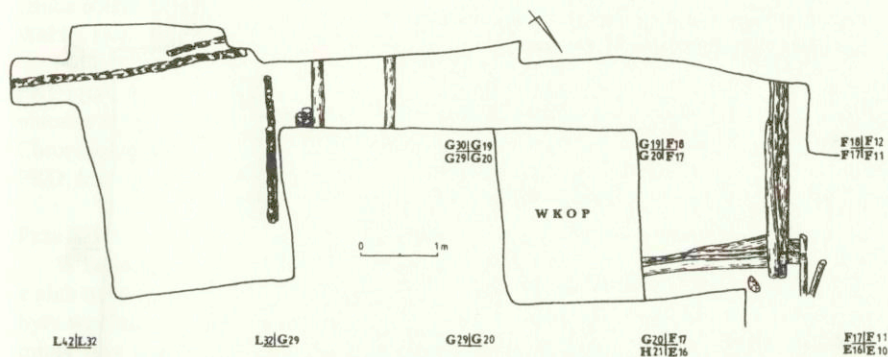
Umocnienie obronne	Warstwa	PKD	Zabudowa	Konstrukcja budynków i innych elementów zabudowy	Wymiary	CHRONOLOGIA						
						Ocena dendrochronologiczna			Datowanie PKD			
						Miejsce pobrania próby	Datowanie sekwencji	Datowanie ściegów drzewa				
Brak	XX	52	a. budynek nr 67	a. zrębowa	a. 2,8x0,5 m (frag.)	-	-	-	-	3. ćw. XI w.		
			b. budynek nr 68	b. zrębowa	b. 4,08x0,86 m (frag.)	b. belka ze ściany E	b. 960-1045	b. 1045	-			
			c. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	-	-	-	-		-	
			a. palenisko nr 63	a. kamienie obłożone gliną w drewnianym obramowaniu	a. 1,48x0,6 m (frag.)	-	-	-	-		-	
			b. budynek nr 64 (palenisko)	b. zrębowa	b. 3,78x1,05 m (frag.)	b1. górna belka ściany N b2. dolna belka ściany N b3. ściana S	b1. 974-1036 b2. 1002-1068 b3. 987-1034	b1. po 1043 b2. 1076+9/-7 b3. 1038+9/-7	-		-	
			c. budynek nr 65 (palenisko)	c. zrębowa	c. 3,86x0,9 m (frag.)	-	-	-	-		-	
			d. budynek nr 66 (palenisko)	d. zrębowa	d. 1,44x0,56 m (frag.)	d1. 2 belka ściany W d2. 4 belka ściany W d3. 5 belka ściany W d4. 4 belka ściany N	d1. 1021-1059 d2. 1024-1061 d3. 1019-1059 d4. 1035-1063	d1. 1072+9/-7 d2. 1061 d3. 1072+9/-7 d4. 1063	-		-	4. początek ćw. XI w.
			e. ulica nr 1	e. moszczenie drewnem	e. (dl. 4,2 m, szer. 1,2 m (frag.))	-	-	-	-		-	-
			f. ulica nr 2	f. moszczenie drewnem	f. dl. 1,5 m, szer. 1,9 m (frag.)	-	-	-	-		-	-
g. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	g1. belka kolek g2.	g1. 1024-1072 g2. 1020-1063	g1. 1072 g2. 1079+9/-7	-	-	-				

FAZA I:A

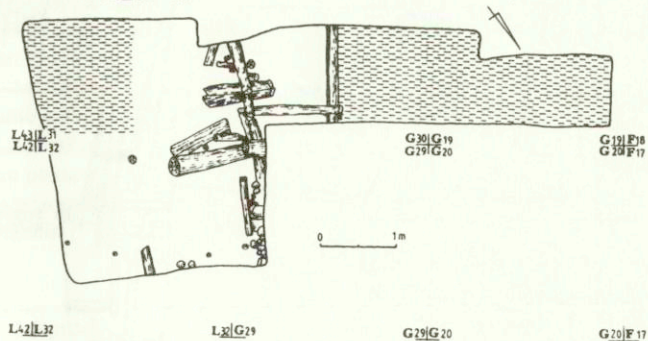
Ryc. 4. Rzut poziomy konstrukcji wału w fazie I:A. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.
 Fig. 4. Horizontal layout of the rampart during phase I:A. Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

FAZA I:B

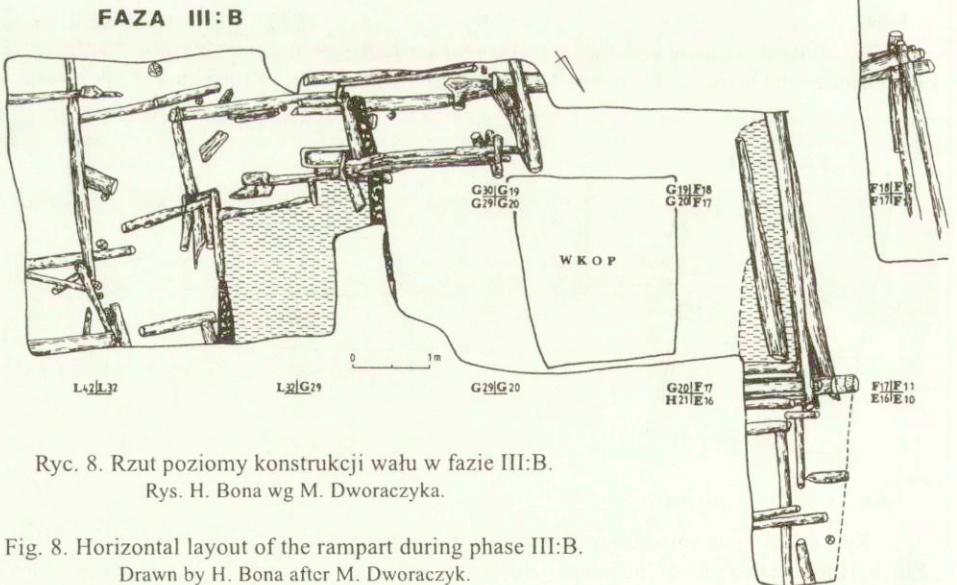
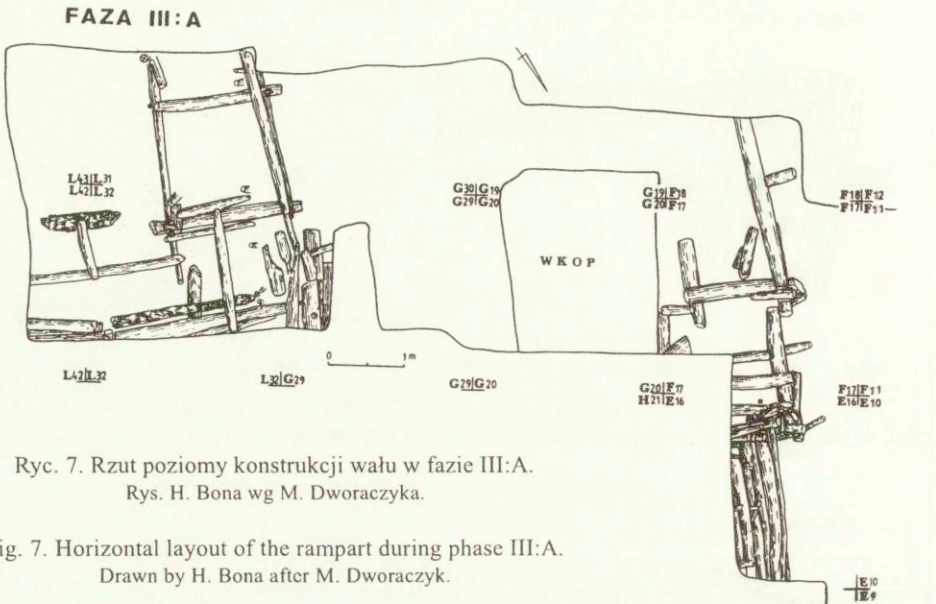

Ryc. 5. Rzut poziomy konstrukcji wału w fazie I:B. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.
 Fig. 5. Horizontal layout of the rampart during phase I:B. Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

FAZA II

Ryc. 6. Rzut poziomy konstrukcji wału w fazie II. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.
 Fig. 6. Horizontal layout of the rampart during phase II. Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

odcinkach otoczona była wałem drewniano-ziemnym, na innych zaś murami miejskimi powielającymi, z pewnymi modyfikacjami, przebieg wczesnośredniowiecznych umocnień obronnych (Dworaczyk, Słowiński 1988, 281).

Faza I

Faza I:A

Przed budową wału teren zniwelowano. Wykorzystano do tego celu mierzwę, której strop wzmocniono drewnianymi podwalinami. Na tak przygotowanym gruncie posadowiono konstrukcje wału. Od strony zabudowy podgrodzia stanowiły je trzy, terasowato ułożone, skrzynie drewniane, zbudowane z belek łączonych na zrąb, wypełnione mierzwą i gliną. Odślonięto je jedynie we fragmentach. Jedna ze skrzyń, nosząca ślady silnego przepalenia, zachowana do wysokości 1–3 wieńców, usytuowana była w górnej części wału. Pozostałe dwie, znajdujące się w dolnej części, ułożone były równoległe do siebie. Przykryta okrągłakami skrzynia zachodnia, o długości ściany południowej dochodzącej do 3,8 m, zachowana była do wysokości 9–11 wieńców belek. Ściana zachodnia wschodniej izbicy składała się z siedmiu belek. Konstrukcje przykryte były płaszczem glinianym. Od strony osiedla całość wzmocniono równoległą konstrukcją przywałową, którą stanowiła również skrzynia wykonana z belek łączonych na zrąb. Izba o szerokości 3,2 m, zachowana do wysokości 3–5 wieńców belek, wypełniona była gliną. Wał tej fazy odkryto na szerokości 8,5 m (ryc. 4).

Materiał archeologiczny pochodzący z poziomu znajdującego się bezpośrednio pod wałem (51 PKD) (tab. I) oraz z poziomów jemu współczesnych (50–47 PKD) (tab. II) wskazuje, że założenie obronne fazy I:A posadowiono w 4 ćw. XI wieku. Wał ten funkcjonował do początków XII stulecia. Chronologię tę uściślają wyniki analiz dendrochronologicznych prób pobranych z konstrukcji 51 PKD, które pozwalają datować wzniesienie wału tej fazy na lata 80. XI wieku (tab. I).

Faza I:B

W fazie tej wewnętrzny skłon wału tworzyły trzy skrzynie drewniane. Spalone szczątki jednej z nich uchwycono jedynie w profilu. Pozostałe dwie, równoległe do siebie ułożone, usytuowane były wzdłuż osi wału. Skrzynie zachowane były do wysokości 1–3 wieńców łączonych na zrąb; miały one jedną wspólną ścianę. Skrzynia północna wypełniona była mierzwą, natomiast południowa gliną i mierzwą. Całość przykryto mierzwą. Ułożone terasowato skrzynie zbudowano na rumowisku przepalanej gliny, pochodzącej z destrukcji starszego założenia. Od strony osiedla do wału przylegała konstrukcja przywałowa, w postaci terasowato wznoszącej się ławy glinianej wzmocnionej drewnianymi skrzyniami, wypełnionymi mierzwą. Skrzynie zachowane były do wysokości 2–8 wieńców belek łączonych na zrąb. Ich szerokość wahała się między 3,4 a 4,8 m. Konstrukcje te wzmocnione były przed rozsunieniem pionowo wbitymi kołkami. Wał odkryto na szerokości 11,1 m (ryc. 5).

Materiał archeologiczny i wyniki analiz dendrochronologicznych prób pochodzących z poziomów konstrukcyjnych zabudowy przywałowej związanej z umocnieniami tej fazy (46–44 PKD) wskazują, że wzniesiono go najwcześniej w 1109 r. (tab. II). Uległ on zniszczeniu w wyniku pożaru najprawdopodobniej w końcu 1 ćw. XII w. Wydaje się, że kataklizm ten ma związek z wydarzeniami z przełomu lat 1121/1122, kiedy to wojska Bolesława Krzywoustego zdobyły Szczecin (Piskorski 1987, 30).

Faza II

Na przebadanym odcinku wału odkryto jedynie pozostałości konstrukcji drewnianych. Trudno na tej podstawie jednoznacznie stwierdzić, z jakim rozwiązaniem mamy tu do czynienia. Jednakże porównując układ tych relikwów z konstrukcjami z młodszych faz można z dużym prawd-

Tabela II. Zestawienie źródeł nieruchomości
Table II. List of objects

Umocnienia obronne	Warstwa	PKD	Zabudowa	Konstrukcja budynków i innych elementów zabudowy	Wymiary	CHRONOLOGIA				
						Miejsce pobrania próby	Ocena dendrochronologiczna	Datowanie sekwencji	Datowanie ścigania drzewa	Datowanie PKD
Faza I:A	XVIII	50	a. budynek nr 57 (palenisko)	a. plecionkowa	a. 3,8x0,8m (frag.)					4 ćw. XI w.
			b. budynek nr 58 (kleć)	b. plecionkowa	b. 3,7x2,1m (frag.)					
			c. budynek nr 59	c. plecionkowa	c. 1,9x0,5m (frag.)					
			d. budynek nr 61	d. plecionkowa	d. 3,3x2,7m (frag.)					
			e. budynek nr 62 (palenisko)	e. plecionkowa	e. 3,8x1,0m (frag.)					
Faza I:A	XVII	49	a. budynek nr 51	a. zrębowa	a. 3,3x1,6m (frag.)					4 ćw. XI w.
			b. budynek nr 52	b. plecionkowa	b. 3,0x0,5m (frag.)					
			c. budynek nr 53 (palenisko)	c. plecionkowa	c. 3,6x1,3m (frag.)					
			d. budynek nr 55	d. plecionkowa	d. 3,8x2,1m (frag.)					
			e. budynek nr 56	e. plecionkowa	e. 0,8x0,4m (frag.)					
			f. plot (??)	f. plecionkowa	f. dl. 1,6m (frag.)					
Faza I:A	XVI	48	a. budynek nr 48	a. zrębowa	a. 3,9x1,0m (frag.)					początek XII w.
			b. rozwalisko konstrukcji drewnianych							

Faza I:A	XV	47	a. budynek nr 45	a. plecionkowa	a. 2,8x2,3m (frag.)	-	-	-	-	początek XII w.		
			b. budynek nr 46	b. plecionkowa	b. 4,2x4,2m (frag.)							
			c. budynek nr 47	c. plecionkowa	c. 3,1x0,5m (frag.)							
			d. obiekt nr 49	d. plecionkowa	d. 3,6x1,0m (frag.)							
			e. plot	e. dl. 5,3m (frag.)								
Faza I:B	XIV	46	a. budynek nr 43	a. zrębowa	a. 3,6x0,5m (frag.)	-	-	-	-	1 ćw. XII w.		
			b. budynek nr 43A	b. zrębowa	b. 3,9x3,5m						b1. deska w ścianie W b2. belka w ścianie S b3. belka w ścianie S	b1. 1109+X/-7 b2. 1072 b3. 1072
			c. budynek nr 43B	c. zrębowa	c. 1,9x0,3m (frag.)						-	-
			d. obiekt nr 43C	d. plecionkowa	d. dl. 1,8m (frag.)						-	-
			e. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-						e1. półokrągłak e2. półokrągłak e3. belka e4. belka	e1. 1106 e2. 1098+X/-7 e3. 1083 e4. 1086
Faza I:B	XIV	45	a. budynek nr 42	a. zrębowa	a. 4,7x0,4m (frag.)	-	-	-	-	1 ćw. XII w.		
			b. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-						b. deska	b. 1100+9/-7
Faza I:B	XIII	44	a. budynek (?) nr 39	a. ?	a. 4,1x3,2m (frag.)	-	-	-	-	koniec I ćw. XII w.		
			b. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-						a. podwalina b. belka	a. 991-1087 b. 978-1092

Tabela III. Zestawienie źródeł nieruchomości
Table III. List of objects

Umocnienia obronne	Warstwa	PKD	Zabudowa	Konstrukcja budynków i innych elementów zabudowy	Wymiary	CHRONOLOGIA			
						Ocena dendrochronologiczna			Datowanie PKD
						Miejsce pobrania próby	Datowanie sekwencji	Datowanie ścienia drzewa	
Faza II	XIII	43	a. budynek nr 38 b. plot (?)	a. plecionkowa b. plecionkowa	a. 2,9x1,0m (frag.) b. dl. 1,96m (frag.)	-	-	-	koniec 1 ćw. – 2 ćw. XII w.
Faza II	XIII	42	a. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	a. belka	a. 1048-1138	a. 1138+X/-1	2 ćw. XII w.
Faza III:A	XII	41	a. budynek nr 34 b. ulica (?) c. rozwalisko konstrukcji drewnianych	a. zrębowa b. legary moszczone drewnem	a. 3,86x1,84m (frag.) b. dl. 9,54m, szer. do 3,5m (frag.)	-	-	-	koniec 2 ćw. XII w.
Faza III:A	XII	40	a. budynek nr 33 b. plot	a. plecionkowa b. plecionkowa	a. 4,2x2,3m (frag.) b. dl. 7,5m (frag.)	-	-	-	koniec 2 ćw. XII w.
Faza III:A	XII	39	a. budynek nr 26 (palenisko) b. ulica	a. zrębowa b. legary moszczone drewnem	a. 5,96x2,28m (frag.) b. dl. 12,4m, szer. 2,6m (frag.)	-	-	-	ok. poł. XII w.
Faza III:A	XII	38	a. budynek nr 29 b. ulica c. rozwalisko konstrukcji drewnianych	a. zrębowa b. legary moszczone drewnem	a. 4,2x1,8m (frag.) b. dl. 10,0m, szer. 2,6m (frag.)	-	-	-	ok. poł. XII w.
Faza III:A	XII	37	a. budynek nr 28 b. ulica	a. zrębowa b. legary moszczone drewnem	a. 4,0x1,8m (frag.) b. dl. 12,2m, szer. 2,2m (frag.)	-	-	-	3 ćw. XII w.

Faza III:A	XII	36	a. budynek nr 25	a. plecionkowa	a. 4,4x2,6m (frag.)	-	-	-	3 ćw. XII w.
			b. budynek nr 27	b. plecionkowa	b. 5,4x1,6m (frag.)				
			c. ulica	c. legary moszczone drewnem	c. dl. 1,88m, szer. 1,4m (frag.)				
Faza III:B	XII	35	a. budynek nr 22 (palenisko)	a. zrębowa	a. 4,5x2,5m (frag.)	-	-	-	3 ćw. XII w.
			b. budynek nr 22A	b. zrębowa	b. 2,541,44m (frag.)				
			c. budynek nr 23	c. ?	c. 5,06x1,58m (frag.)				
			d. budynek nr 24 (palenisko)	d. plecionkowa	d. 4,52x0,7m (frag.)				
			e. ulica nr 1	e. legary moszczone drewnem	e. dl. 7,0m, szer. 2,7 m (frag.)				
			f. ulica nr 2	f. legary moszczone drewnem	f. dl. 11,52m, szer. 3,0m (frag.)				
Faza III:B	XII	34	a. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	-	-	-	3 ćw. XII w.
Faza III:B	XII	33	a. budynek nr 19	a. zrębowa	a. 4,4x1,6m (frag.)	-	-	-	3 ćw. XII w.
			b. budynek nr 20	b. ?	b. 4,8x2,3m (frag.)				
			c. ulica	c. legary moszczone drewnem	c. dl. 2,8m, szer. 1,6m (frag.)				
Faza III:B	XII	32	a. ulica nr 1	a. legary moszczone drewnem	a. dl. 11,8m, szer. 2,2m (frag.)	-	-	-	3-4 ćw. XII w.
			b. ulica (?) nr 2	b. legary moszczone drewnem	b. dl. 1,3m, szer. 2,2m (frag.)				
Faza III:B	XII	31	a. budynek nr 17	a. zrębowa	a. 4,9x1,46m (frag.)	-	-	-	3-4 ćw. XII w.
			b. budynek nr 17A	b. zrębowa	b. 4,9x1,7m				
			c. budynek nr 18 (palenisko)	c. zrębowa	c. 4,06x1,4m (frag.)				

Tabela III, cd. Zestawienie źródeł nieruchomości
Table III, cont. List of objects

Umocnienia obronne	Warstwa PKD	Zabudowa	Konstrukcja budynków i innych elementów zabudowy	Wymiary	CHRONOLOGIA				Datowanie PKD
					Ocena dendrochronologiczna			Datowanie ścięcia drzewa	
					Miejsce pobrania próby	Datowanie sekwencji	Datowanie		
Faza III:B	XII	31	d. legary moszczone drewnem	d. dł. 8,6m, szer. 2,3m (frag.)	-	-	-	-	3-4 ćw. XII w.
			e. legary moszczone drewnem	e. dł. 11,6m, szer. 2,4m (frag.)	e. legar	-	-	e. 1151	
			f. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	-	-	-	
Faza III:B	XI	30	a. budynek nr 30	a. 3,4x1,7m (frag.)	-	-	-	-	4 ćw. XII – początek XIII w.
			b. ulica	b. dł. 12,4m, szer. 3,0m	-	-	-	-	
			a. budynek nr 15A (palenisko)	a. 4,22x2,0m (frag.)	-	-	-	-	4 ćw. XII – początek XIII w.
Faza III:B	XI	29	b. budynek nr 15B (palenisko)	b. 3,9x1,2m (frag.)	-	-	-	-	
			c. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	-	-	-	
Faza III:B	XI	28	a. budynek nr 15	a. 5,5x3,5m (frag.)	c. belka	c. 1090-1166	c. 1166	-	4 ćw. XII – początek XIII w.
			b. ulica	b. dł. 4,4m, szer. 1,6m (frag.)	-	-	-	-	
			c. płot	c. dł. 1,6m (frag.)	-	-	-	-	
			d. rozwalisko konstrukcji drewnianych	-	-	-	-	-	
Faza III:B	XI	27	a. budynek nr 14 (2 paleniska)	a. 5,5x3,9m (frag.)	-	-	-	-	4 ćw. XII – początek XIII w.
			b. ulica nr 1	b. dł. 10,8m, szer. 2,4m (frag.)	-	-	-	-	

Faza III:B	XI	27	c. ulica nr 2 d. kojec e. rozwalisko konstrukcji drewnianych	c. legary moszczone drewnem d. plecionkowa	c. dl. 4,4m, szer. 1,4m (frag.) d. średnica 1,4m	c. deska	c. 1068-1139	c. 1156+x/-7	4 ćw. XII – początek XIII w.	
Faza III:B	XI	26	a. budynek nr 11 (palenisko) b. budynek nr 12 c. ulica	a. plecionkowa b. plecionkowa c. legary moszczone drewnem	a. 5,0x3,0m (frag.) b. 3,7x2,2m (frag.) c. dl. 7,2m, szer. 2,8m (frag.)	-	-	-	4 ćw. XII – początek XIII w.	
Faza III:B	XI	25	a. budynek nr 10 b. budynek nr 13 c. ulica	a. plecionkowa b. plecionkowa c. legary moszczone drewnem	a. 6,2x4,1m (frag.) b. 3,4x1,4m (frag.) c. dl. 4,1m, szer. do 1,5m (frag.)	-	-	-	4 ćw. XII – początek XIII w.	
Faza III:B	XI	24	a. budynek nr 8 b. obiekt nr 2H c. rozwalisko konstrukcji drewnianych	a. zrębowa b. zrębowa	a. 3,8x1,4m (frag.) b. 1,34x1,0m (frag.)	-	-	-	4 ćw. XII – początek XIII w.	
Faza III:B	X	23	a. budynek nr 6 b. budynek nr 9 (palenisko)	a. zrębowa b. zrębowa	a. 3,8x3,6m b. 2,8x0,3m (frag.)	a. belka ściany N	a. 1124-1167	a. 1173+9/-6	koniec I – 2 ćw. XIII w.	
Faza III:B	X	22	a. budynek nr 5 (palenisko) a. budynek nr 2 (palenisko) b. budynek nr 3 c. budynek nr 7 d. ulica	a. zrębowa a. zrębowa b. zrębowa c. plecionkowa d. moszczenie drewnem	a. 3,8x3,0m a. 5,06x4,96m b. ? c. 4,4x3,6m (frag.) d. dl. 4,6m, szer. 0,35m (frag.)	-	-	-	2 ćw. XIII w.	
Faza III:B	X	21								2 ćw. XIII w.

Tabela IV. Zestawienie źródeł nieruchomości
Table IV. List of objects.

Umocnienia obronne	Warstwa	PKD	Zabudowa	Konstrukcja budynków i innych elementów zabudowy	Wymiary	CHRONOLOGIA				
						Ocena dendrochronologiczna			Datowanie PKD	
						Miejsce pobrania próby	Datowanie sekwencji	Datowanie ścienia drzewa		
Faza IV	X	20	a. budynek nr 2G	a. ?	a. 4,2x0,5 m (frag.)	-	-	-	ok. poł. XIII w.	
			b. budynek nr 2I	b. plecionkowa	b. 1,26x0,8 m (frag.)	-	-	-	-	-
Faza IV	X	19	a. budynek nr 2A	a. zrębowa	a. 3,62x1,5 m (frag.)	-	-	-	ok. poł. XIII w.	
			b. budynek nr 2F	b. plecionkowa	b. 4,8x0,6 m (frag.)	-	-	-	-	-
Faza IV	X	18	a. budynek nr 2D (palenisko)	a. plecionkowa	a. 4,6x0,7 m (frag.)	-	-	-	ok. poł. XIII w.	
			b. budynek nr 2E	b. plecionkowa	b. 1,8x0,9 m (frag.)	-	-	-	-	-
			c. budynek nr 4	c. plecionkowa	c. 4,4x4,0 m (frag.)	-	-	-	-	-
Faza IV	IX	17	a. budynek nr 2B (palenisko)	a. zrębowa	a. 4,3x0,76 m (frag.)	-	-	-	początek 3 ćw. XIII w.	
			b. budynek nr 2C (palenisko)	b. ?	b. 2,68x1,22 m (frag.)	-	-	-		-
			c. wymoszczenie z faszyny	-	-	-	-	-	-	

podobieństwem sądzić, że odsłoniętą część wału tworzyły czworoboczne ramy drewniane. Ramy te, zachowane do wysokości 1–2 wieńców, wzmocniano przed rozsuwaniem pionowo wbitymi kołkami. Wypełnisko ram stanowiła glina i kamienie, głównie jednak mierzwa, którą przykryto też całość tego rozwiązania konstrukcyjnego. Od strony zabudowy osiedla znajdowała się terasowato wznosząca się łąwa gliniana, wzmocniona skrzyniami zachowanymi do wysokości 2 wieńców łączonych na zrąb. Wał tej fazy odkryto na szerokości 8,6 m (ryc. 6).

Źródła archeologiczne pochodzące z poziomów osadniczych związanych z wałem tej fazy (43–42 PKD) wskazują, że założenie to funkcjonowało jedynie w 2 ćw. XII w. Dysponujemy tylko jedną datą dendrochronologiczną z próbki pobranej z rozwaliska konstrukcji drewnianych, związanego z 42 PKD (tab. III). Wał został zniszczony w wyniku pożaru. Najprawdopodobniej kataklizm ten miał miejsce w lub po 1138^{1/2} r.

Faza III

Faza III:A

W fazie tej konstrukcje wewnętrznych lic wału tworzyły, podobnie jak w starszym okresie, czworoboczne ramy drewniane, które także wzmocniano przed rozsuwaniem pionowo wbitymi kołkami. Konstrukcje te zachowane były do wysokości 1–3 wieńców belek. Czworoboczne ramy, o długości boków od 1,2 do 2,6 m, wypełnione były głównie mierzwą, niekiedy także gliną. Również w tej fazie wał u styku z zabudową wspierała konstrukcja przywałowa, w postaci terasowato wznoszących się skrzyń drewnianych. Były to izbice, zachowane do wysokości 1–6 wieńców belek łączonych na zrąb, wypełnione gliną i mierzwą. Opisane konstrukcje odkryto na szerokości 11,0 m i długości dochodzącej do 13,0 m (ryc. 7).

Materiał archeologiczny wskazuje, że wał tej fazy wzniesiono w końcu 2 ćw. XII wieku. Najpewniej moment ten należy datować na lata po 1138^{1/2} r. Ekspertyzy dendrochronologiczne prób pobranych zarówno z konstrukcji wału, jak i z elementów zabudowy mieszkalno-gospodarczej z nim związanej nie przyniosły spodziewanych rezultatów (41–36 PKD) (tab. III). Założenie to zniszczył pożar w 3 ćw. XII wieku.

Faza III:B

Podobnie jak w warstwach niżej zalegających wewnętrzna część wału zbudowana była z czworobocznych ram drewnianych wypełnionych gliną, głównie jednak mierzwą. Zachowały się one do wysokości 1–4 belek. Ramy, niekiedy łączone na zrąb, zabezpieczone były przed rozsuwaniem pionowo wbitymi kołkami. Od strony zabudowy podgrodzia, skraj wewnętrznych lic wału tworzyły skrzynie składające się z 1–4 wieńców łączonych na zrąb, wzmocnione kołkami. Skrzynie wypełnione były gliną i mierzwą. Jedną z nich zrekonstruowano. Było to prostokątne założenie o długości boków 3,6 m i 3,0 m. Konstrukcje te odkryto na szerokości 10,4 m (ryc. 8).

Dysponujemy tylko 4 datami dendrochronologicznymi z poziomów osadniczych (35–21 PKD) (tab. III) związanych z wałem tej podfazy. Wydaje się, że drewno z którego pobrano próby było użyte wtórnie, dlatego też chronologię tej fazy ustalono w oparciu o materiał archeologiczny. Wał wzniesiono najprawdopodobniej w 3 ćw. XII wieku. Trudno precyzyjnie określić również moment, kiedy przestał on funkcjonować. Być może do spalenia tego założenia obronnego doszło w 1189 r., kiedy Duńczycy zdobyli Szczecin (Łosiński 1996b, 141). Brak śladów zniszczeń nie wyklucza takiej możliwości, ponieważ może to być wynikiem późniejszej odbudowy lub niwelacji umocnień, gdyż według źródeł pisanych wały wcześniej zostały odbudowane (Piskorski, Wachowiak, Włodarczyk 1993, 20). Niejako potwierdzeniem tej sugestii jest przesunięcie w tym okresie linii zabudowy w kierunku wschodnim, na teren zajęty uprzednio przez umocnienia obronne (29 PKD), a już w następnym poziomie konstrukcyjnym (28 PKD) zaobserwowano powrót do granic wcześniej wytyczonych działek osadniczych (ryc. 13). Wiadomo również, że podczas najazdu Duńczyków wał został spalony na odcinku północno-wschodnim (Łosiński

1996a, 74). W naszym wykopie brak jednak jednoznacznych śladów destrukcji, które można by wiązać z tymi wydarzeniami. Sprawa nie jest zatem do końca jasna. Nie ulega natomiast wątpliwości, że badany przez nas wał został zniwelowany około połowy XIII w., w okresie istotnych zmian w rozplanowaniu przestrzennym zabudowy, związanych z lokacją miasta na prawie magdeburskim. Być może nie zniwelowano jednak wówczas konstrukcji związanych z fazą III:B, a raczej młodsze umocnienia, które na badanym odcinku nie zachowały się (domniemana faza III:C).

Uwagi podsumowujące

W świetle przedstawionych powyżej danych wynika, że podgrodzie szczecińskie zostało otoczone wałem dopiero w latach 80. XI stulecia. Prawdopodobnie była to „odpowiedź” mieszkańców miasta na uprzednie jego zniszczenie i spalenie. W wykopie na kwartale 6 poziom osadniczy bezpośrednio poprzedzający budowę wału (51 PKD) nosi wyraźne ślady destrukcji pożarowej. Kataklizm ten miał miejsce na początku lat 80. XI w. Wydaje się, że właśnie w związku z tymi wydarzeniami w wykopie na Rynku Warzywnym w poziomach z tego okresu pojawiło się mniej stabilne budownictwo plecionkowe (Leciejewicz *et al.* 1972, tab. I). Brak jest jednak źródeł pisanych informujących o zdobyciu miasta w tym czasie. Pożar mógł mieć zatem jedynie charakter lokalny, a o posadowieniu wału zadecydowały inne czynniki, związane m.in. ze wzrostem politycznego i gospodarczego znaczenia Szczecina u schyłku XI wieku. Niewątpliwie obok funkcji obronnej, wał mógł pełnić także rolę umocnień przeciwpowodziowych.

Trudno ustalić również przyczynę pożarów, które doprowadziły do zniszczenia umocnień w fazach I:A, II i III:A. W przekazach pisanych brak informacji o wydarzeniach, które mogłyby doprowadzić do tych kataklizmów, może zatem były to pożary lokalne. Jedynie w przypadku fazy I:B możliwe jest łączenie pożaru ze zdobyciem Szczecina przez Bolesława Krzywoustego. Natomiast jak już wspomniano, *terminus ad quem* funkcjonowania wału drewniano-ziemnego, otaczającego od wschodu podgrodzie, wyznacza okres lokacji. Doszło wtedy do zasadniczych zmian w urbanistyce miasta, co w konsekwencji doprowadziło do niwelacji wczesnośredniowiecznego wału. Być może już wtedy zastąpiły go, posadowione nieco bardziej na wschód, mury obronne. Istniały one już w 1283 roku, z całą zaś pewnością otaczały one miasto na tym odcinku w XV–XVI wieku (Piskorski 1987, 205 n., ryc. 34).

Wał miasta wczesnośredniowiecznego ulegał częstym pożarom. W związku z tym był często przebudowywany i naprawiany, czemu towarzyszyły zmiany w jego szerokości. Jej zwiększanie powodowało przesuwanie się w kierunku zachodnim linii zabudowy mieszkalno-gospodarczej. Maksymalna szerokość wału na badanym odcinku przekraczała 11 m (faza I:B). Po destrukcji wału fazy I:B nastąpił krótkotrwały okres stagnacji, zaobserwowany także w konstrukcji wału, który odkryto jedynie na szerokości 8,6 m (faza II). Dopiero w następnej fazie ponownie poszerzono umocnienia (faza III:A). Było to związane ze zmianami rozplanowania przestrzennego we wschodniej części dzielnicy nadodrzańskiej. Natomiast w fazie III:B wał nieznacznie przesunięto w kierunku koryta Odry, zwiększając tym samym obszar zabudowy mieszkalno-gospodarczej.

Całkowitą szerokość umocnień faz I, II i III szacuje się na około 20,0–30,0 m (Dworaczyk, Słowiński 1998, 279n.).

Stwierdzono różnice w konstrukcji wewnętrznego lica wału. Polegały one na zastąpieniu masywnych skrzyń czworobocznymi ramami drewnianymi. Zarówno skrzynie, jak i ramy często sytuowano w miejscu starszych, wykorzystując przy tym niekiedy elementy z rozebranych, chronologicznie wcześniejszych konstrukcji, co szczególnie widoczne było w fazie III. Poza tym budując część przywałową fazy III zrezygnowano ze wzmocnienia jej terasowo wznoszącą się ławą glinianą.

Badania w obrębie kwartału 6 ostatecznie rozstrzygnęły dawny spór dotyczący przebiegu umocnień podgrodzia. Niektórzy badacze sugerowali, że Szczecin, podobnie jak inne wczesnośredniowieczne nadbałtyckie emporia handlowe, pozbawiony był obwałowań od strony rzeki (Filipowiak 1989, 353–354, tam dalsza literatura), inni natomiast przypuszczali, że cała dzielnica nadodrzańska była otoczona wałem obronnym (por. m. in. Chłopocka, Leciejewicz, Wieczorowski 1985, 40–1, ryc. 2 II; Łosiński 1996a, 74–5, ryc. 4c). Badania prowadzone na terenie kwartału 6 potwierdziły słuszność tego ostatniego domysłu. Dziś już jednak wiadomo, że podgrodzie otoczono wałem dopiero w ostatniej ćwierci XI w., a nie już w 2. połowie X stulecia, jak niekiedy sądzono.

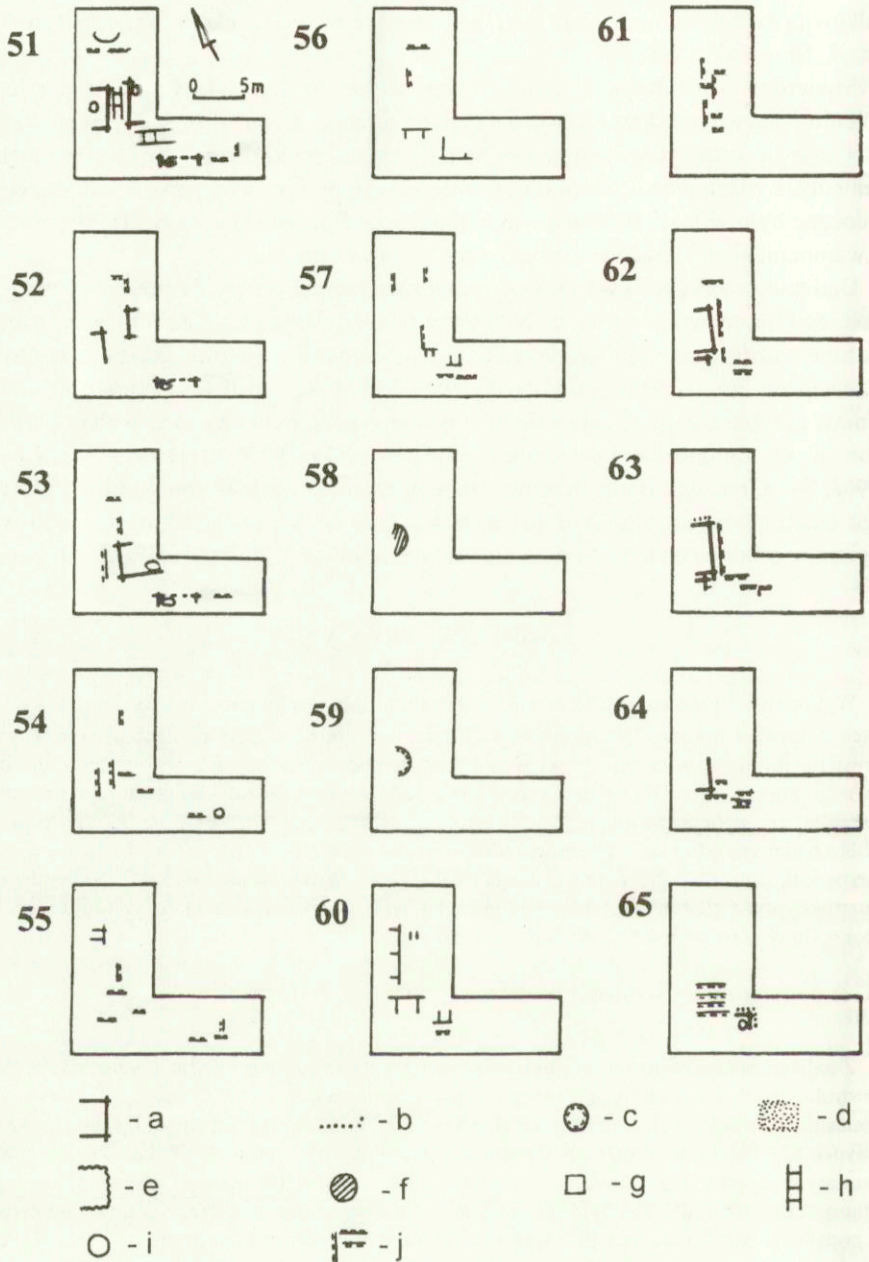
ZABUDOWA PRZYWAŁA

Wykopaliska prowadzone na terenie kwartału 6 dały odpowiedź nie tylko na pytanie dotyczące umocnień obronnych nadodrzańskiej dzielnicy miasta, dzięki nim możliwe jest również określenie momentu włączenia w skład zabudowy terenów położonych w najbliższym sąsiedztwie dawnego koryta Odry. Dla ustalenia rozmiarów *suburbium* w kolejnych fazach jego rozwoju jest to rezultat szczególnie ważny.

Na badanym odcinku z wczesnośredniowieczną przeszłością Szczecina związanych jest 15 warstw kulturowych o łącznej miąższości około 7,5 m. W ich ramach wydzielono 49 poziomów konstrukcyjnych złożonych z domostw mieszkalnych, obiektów gospodarczych, ulic oraz bliżej nieokreślonych rozwalisk konstrukcji drewnianych.

Okres poprzedzający wzniesienie wału

Z najstarszą fazą zasiedlenia rejonu położonego nad Odrą związanych jest piętnaście poziomów konstrukcyjnych wyróżnionych w ramach warstw kulturowych XXV–XIX (ryc. 9). Pierwszy dom, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, zbudowany został na warstwie mierzwy i faszyny (poziom 65, budynek 82). Budynek od północy i wschodu otaczał płot plecionkowy. Ze względu na niewielkie rozmiary wykopu w jego najniższej części, nie udało się odślonić pełnego zarysu budowli ani też jednoznacznie stwierdzić czy był to najdalej na wschód wysunięty obiekt mieszkalny. Budowę domu, na podstawie danych archeologicznych i dendrochronologicznych datuje się na I ćw. XI stulecia (tab. I). W początkowym okresie zasiedlenia badanego obszaru miasta zmiany w zabudowie zachodziły dość dynamicznie. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy były trudności z utrzymaniem ciężkich budowli zrębowych na mało stabilnym, grząskim gruncie nadodrzańskim. Wspomniany pierwszy dom zrębowy pochylił się znacznie w kierunku wschodnim i runął w kierunku rzeki. Nowa linia zabudowy mieszkalno-gospodarczej przesunięta została bardziej na zachód. Wytyczono nowe, stabilne działki osadnicze, na których wznoszono budynki zrębowe. Kolejno po sobie funkcjonujące chaty

Ryc. 9. Rozplanowanie zabudowy mieszkalno-gospodarczej przed wzniesieniem wału: a – budynek zrębowy, b – płot, c – kojce, d – klepisko gliniane, e – budynek plecionkowy, f – piec, g – kłec, h – ulica, i – palenisko, j – rozwalisko konstrukcji drewnianych. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.

Fig 9. Layout of housing-utility area before erection of the ramp: a – house, b – fence, c – container, d – floor of bitten earth, e – house of the wattle construction, f – oven, g – shack, h – street, i – fireplace, j – debris from timber construction. Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

zakładano na tym samym założeniu, korzystając często z budulca pochodzącego z rozbiórki starszych domostw (poziomy 64–62). Ściany budynków (głównie wschodnie) dodatkowo wzmacniano od wewnątrz i z zewnątrz pionowo wbijanymi palikami. Poziomy użytkowe budynków wyznaczały gliniane klepiska, których miąższość dochodziła do 0,4 m. Przy niektórych budynkach zachowały się fragmenty plecionkowych płotów oraz obiektów gospodarczych wypełnionych mierzwą. Teren na wschód od linii zabudowy nasycony był licznymi fragmentami belek, desek i grubych konarów, które nie tworzyły zwartych układów. Wydaje się, iż narzucone luźno w grząskie podłoże ułatwiały mieszkańcom dostęp do rzeki. Opisane poziomy konstrukcyjne funkcjonowały stosunkowo krótko od 1/2 ćw. XI w. do końca 2 ćw. XI w. (tab. I).

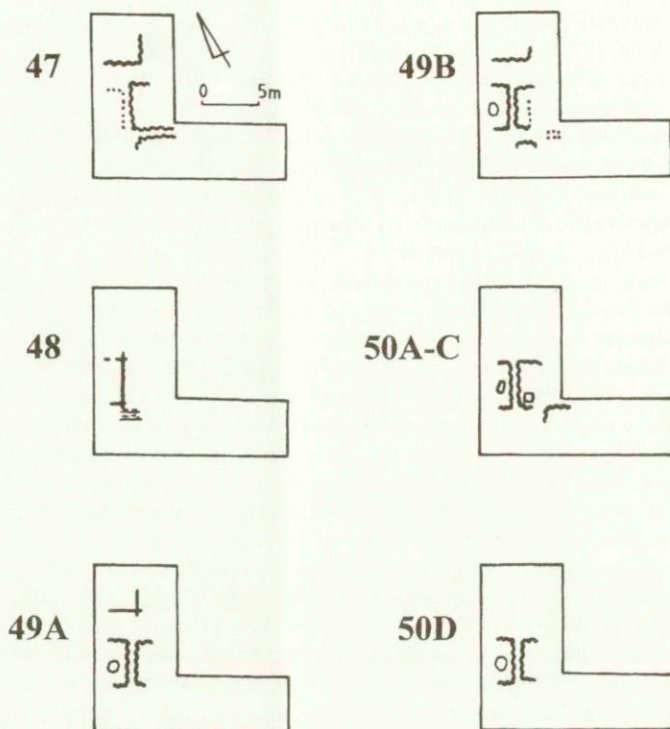
Połowa i pierwsze lata 3 ćw. XI w. to okres wyraźnego zastoju w rozwoju tej części osiedla. W miejscu zabudowy mieszkalno-gospodarczej pojawiły się szcążkowo zachowane ulice o przebiegu równoleżnikowym i południkowym oraz obiekty gospodarcze – wolnostojący piec i plecionkowy kojec służący do przechowywania ryb (warstwy XXII–XXI, poziomy 61–54) (tab. I). Wydaje się, iż około połowy XI w. rejon nadodrzański stanowił peryferię zwarcie zabudowanej części miasta. Ulice o przebiegu północ-południe miały zapewne charakter ciągów dookólnych wzdłuż ostatniej linii domostw, ciągi o przebiegu wschód-zachód natomiast zapewniały dostęp do rzeki. Wszystkie z odkrywanych ulic były dwulegarowe, a ich poszycia stanowiły deski lub półokrągłaki. Podobnie jak w przypadku obiektów mieszkalnych, również ulice stabilizowane były kołkami, a niekiedy głęboko wbijanymi palami. W każdym z poziomów z tego okresu odkrywano także rozwaliska bliżej nieokreślonych konstrukcji, które w większości nosiły ślady nadpalenia.

Symptomy przełamania regresu wystąpiły już w 3 ćwierci XI stulecia (warstwy XXI–XIX, poziomy 53–51) (tab. I). W miejscu ulic ponownie pojawiły się budynki mieszkalne wznoszone w konstrukcji zrębowej. Budowano je dość blisko siebie, a przejścia między chatami moszczone były drewnem. Niekiedy zachowały się plecionkowe płoty rozdzielające parcele. Linia zabudowy ponownie przesunięta została w kierunku Odry. Jednocześnie, z niewielkimi tylko zmianami, utrzymano układ wcześniejszych działek budowlanych, wytyczonych w najstarszym okresie zasiedlenia tego rejonu miasta.

Pomimo znamion względnego dobrobytu, wyrażających się występowaniem w pewnych, krótkich przedziałach czasu budownictwa zrębowego, wschodni rejon nadodrzańskiej dzielnicy Szczecina zasadniczo utrzymywał swój peryferyjny charakter. W zespołach zabytków ruchomych znaleziono obok przedmiotów codziennego użytku takich jak szydła, igły, noże, przęśliki, oselki wystąpiły również zabytki bardziej luksusowe takie jak bogato ornamentowane grzebienie z poroża czy paciorki z karneolu oraz klucze. Wśród rozwalisk konstrukcji drewnianych znaleziono szcążki łodzi klepkowych, a także znaczną ilość drewnianych dybli powszechnie łączonych ze śladami działalności korabniczej. Dużą rolę odgrywało zapewne również rybołówstwo. Wśród przedmiotów z nim związanych wystąpiły pływaki do sieci oraz żelazne ościenie do połowu ryb (tab. V).

Faza I:A

4 ćw. XI stulecia, a zwłaszcza przełom XI i XII wieku, to okres wyraźnie przełomowy w dziejach dzielnicy nadodrzańskiej. W urbanistyce tej części miasta zaszły istotne zmiany związane z budową wału drewniano-ziemnego. Lokalizacja wykopów archeologicznych w obrębie kwartału 6 pozwoliła na uchwycenie styku zabudowy mieszkalnej z wewnętrznym licem wału otaczającego miasto od strony Odry i tym samym na określenie jego wschodniej granicy. Ograniczenie umocnieniami obszaru przeznaczonego pod zabudowę mieszkalno-gospodarczą wymusiło zagęszczanie nowo wytyczanych działek. Wznoszono na nich głównie domy o plecionkowej konstrukcji ścian (tab. II). Budynki, odkrywane w niepełnych zarysach, zajmowały całą badaną przestrzeń wykopu (ryc. 10). W niektórych z nich odkryto paleniska ujęte w drewniane, czworoboczne ramy. Ściany domów plecionkowych uszczelniane były mchem i dodatkowo wzmacniane od wewnątrz kołkami stabilizującymi konstrukcje. Zmiany w zabudowie zachodziły dość szybko. Charakter zabudowy

Ryc. 10. Rozplanowanie zabudowy mieszkalno-gospodarczej w fazie I:A wału:
 objaśnienia oznaczeń – patrz ryc. 9. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.

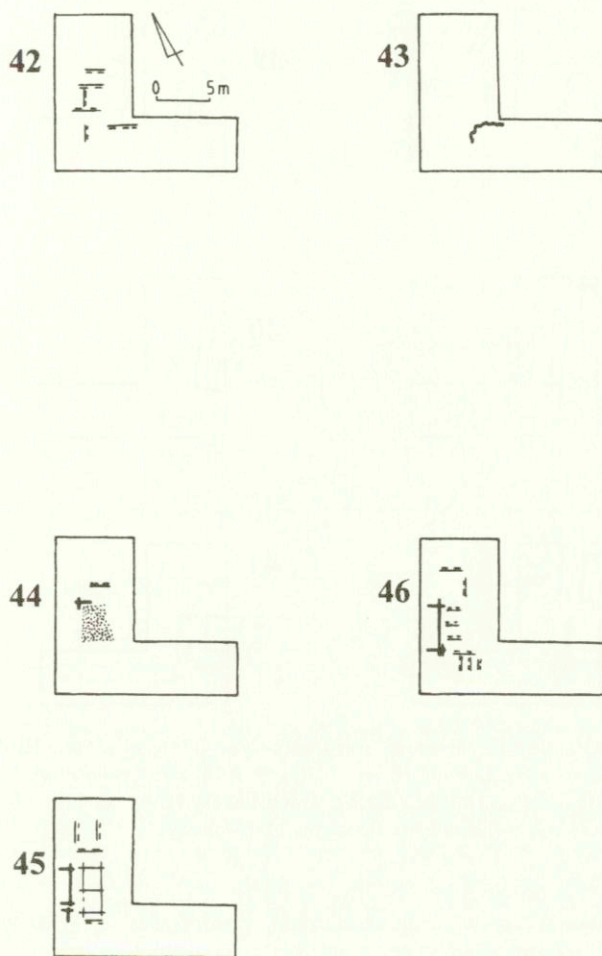
Fig 10. Layout of housing-utility area during rampart phase I:A; see Fig. 9 for the legend.
 Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

przywałowej z tego okresu nawiązuje do zabudowy obserwowanej w wykopie na Rynku Waryżnym (Leciejewicz *et al.* 1972, tab. I).

Zmiany obserwowane w zabudowie tego okresu czytelne są także w zespołach zabytków ruchomych. Znacząco spadła liczba drewnianych dybli. Dużą rolę odgrywało nadal rybołówstwo sieciowe i niewodowe. Pojawiły się przedmioty związane z uprawą ziemi oraz elementy wyposażenia kupieckiego. O różnym statusie społecznym mieszkańców rejonu nadodrzańskiego świadczy różnorodność przedmiotów codziennego użytku (tab. V).

Faza I:B

Druga dekada XII w. to okres, w którym obserwujemy głównie solidne budownictwo zrębowe (46–44 PKD) (tab. II). W związku z poszerzeniem obwałowań linia zabudowy przesunięta została w kierunku zachodnim (ryc. 11). Domy zrębowe posiadały podwaliny narożnikowe, a ich ściany dodatkowo stabilizowane były palikami. Niektóre z obiektów wyróżniono jedynie na podstawie klepiska, nie zachowały się bowiem elementy konstrukcyjne ścian. W nawarstwieniach często występowały rozwaliska konstrukcji drewnianych, wśród których znaleziono znaczną ilość fragmentów burt łodzi klepkowych. W poziomach związanych z fazą I:A:2 obserwuje się dużą różnorodność zabytków ruchomych. Obok przedmiotów związanych z rybołówstwem wystąpiły narzędzia ciesielskie i tkackie. Na uwagę zasługuje odkrycie fragmentu koła szprychowego z piastą (tab. V).

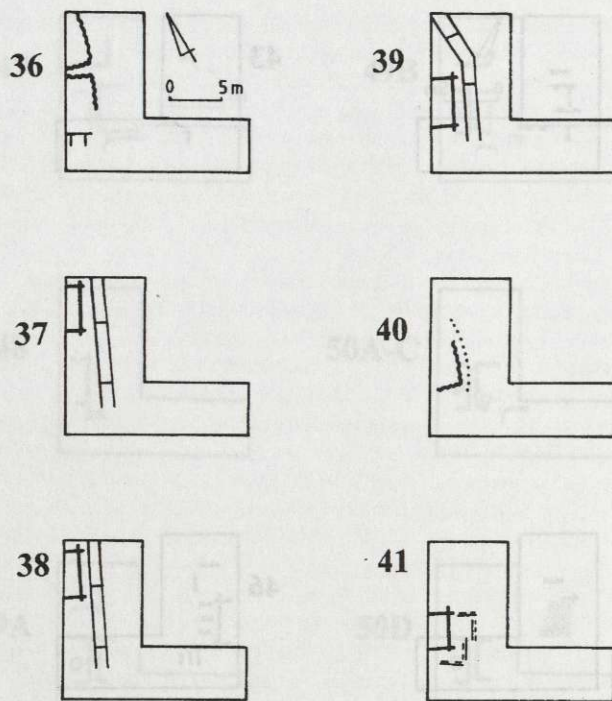

Ryc. 11. Rozplanowanie zabudowy mieszkalno-gospodarczej w fazie I:B (46-44 PKD) i w fazie II (43-42 PKD) wału: objaśnienia oznaczeń – patrz ryc. 9. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.
 Fig 11. Layout of housing-utility areas during rampart phase I:B (46-44 PKD) and phase II (43-42 PKD): see Fig. 9 for the legend. Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

Rejon nadodrzański na badanym odcinku był nieustającym placem budowy. Mniej zniszczone elementy wykorzystywane były ponownie do budowy kolejnych domostw lub przy odnowie wału drewniano-ziemnego. Ten stosunkowo pomyślny, krótkotrwały okres stabilizacji osadnictwa zakończył się w końcu I ćw. XII w.

Faza II

Nawarstwienia z końca I ćw. XII w. noszą wyraźne ślady kompleksowej destrukcji pożarowej (43–42 PKD) (ryc. 11). Z tym okresem związane są jedynie krótkotrwałe obiekty plecionkowe oraz rozwaliska nieokreślonych konstrukcji drewnianych (tab. III). Wydaje się, że pierwsze lata 2

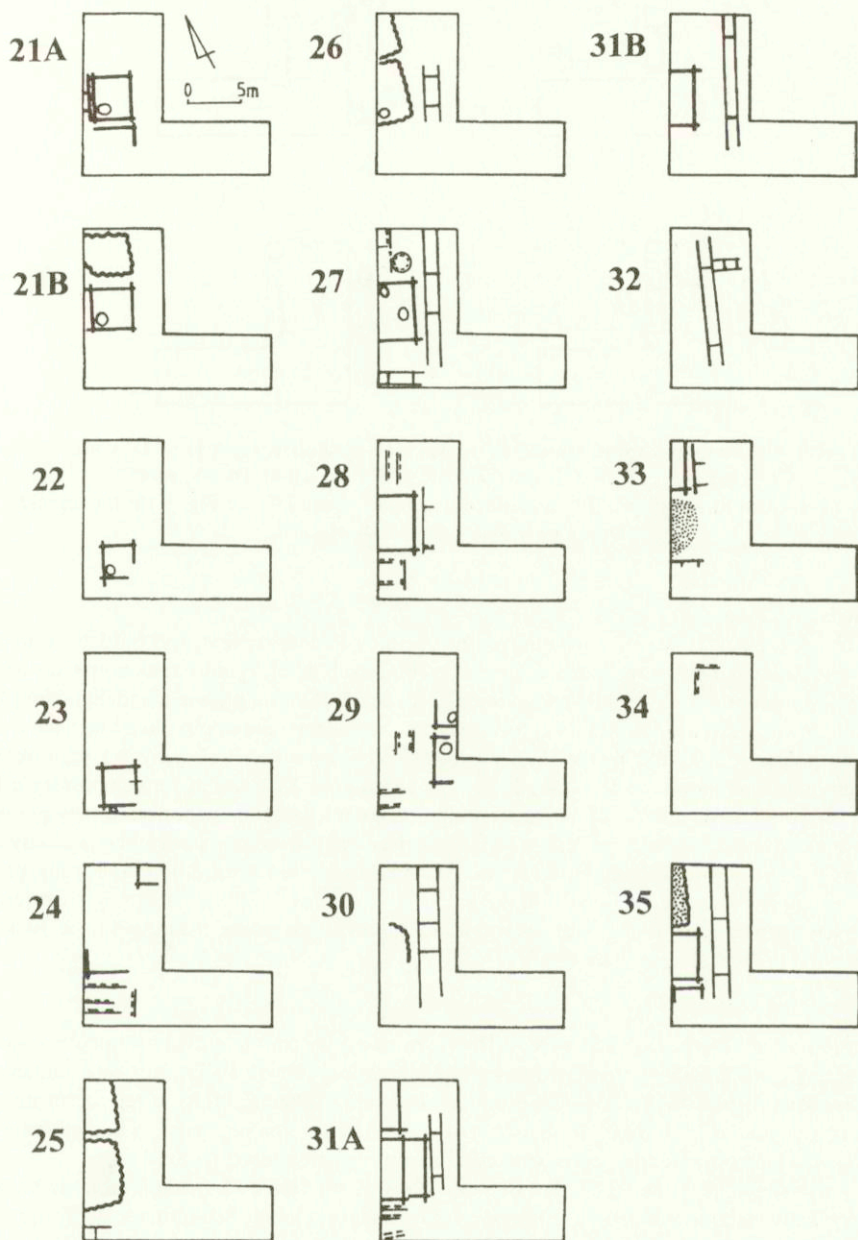
Ryc. 12. Rozplanowanie zabudowy mieszkalno-gospodarczej w fazie III:A wału: objaśnienia oznaczeń – patrz ryc. 9. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.

Fig 12. Layout of housing-utility area during rampart phase III:A: see Fig. 9 for the legend.
Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

ćw. XII w. to okres regresu w rozwoju tej części dzielnicy nadodrzańskiej. Widoczne jest to w materiale zabytkowym reprezentowanym przez pojedyncze przedmioty codziennego użytku. Spordycznie wystąpiły także elementy poszycia łodzi (tab. V).

Faza III:A

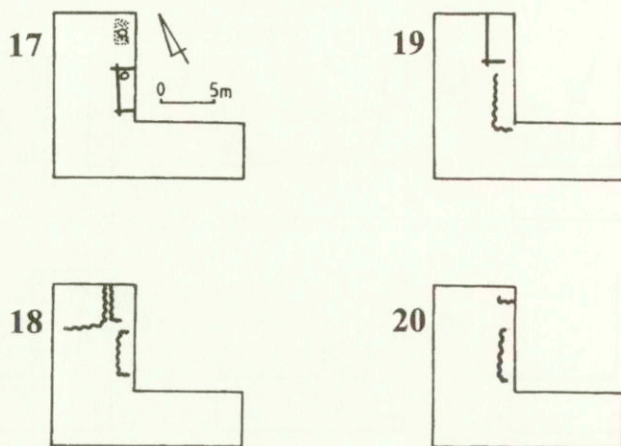
Odbudowa zniszczonej części dzielnicy nadodrzańskiej w końcu 2 ćw. XII stulecia wiązała się z istotną zmianą rozplanowania przestrzennego (41–36 PKD) (tab. III). Ponownie przesunięto linię zabudowy w kierunku wschodnim (ryc. 12). Kolejno po sobie powstające budynki wznoszono w obrębie tych samych działek osadniczych. Przeważało wówczas masywne budownictwo zrębowe. Tradycyjnie już wschodnie narożniki domostw posiadały solidne podwaliny. Zaniechano natomiast stabilizacji ścian palikami. Wszystkie budynki odkrywane były w niepełnych zarysach. Ich poziomy użytkowe wyznaczały gliniane klepiska. Były to przede wszystkim obiekty o charakterze mieszkalnym. Niekiedy były to domy dwufazowe (z dwoma klepiskami). Obok budynków zrębowych, w jednym z poziomów, funkcjonowały domy plecionkowe. Charakterystycznym elementem rozplanowania przestrzennego stały się ulice moszczone drewnem o przebiegu południkowym. Były to dwu- a niekiedy trzylegarowe ulice dookólne zlokalizowane pomiędzy ostatnią linią zabudowy mieszkalno-gospodarczej a wałem drewniano-ziemnym. Bardzo często noszą one ślady napraw, do których używano niekiedy fragmentów burt łodzi klepkowych.

Ryc. 13. Rozplanowanie zabudowy mieszkalno-gospodarczej w fazie III:B wału: objaśnienia oznaczeń – patrz ryc. 9. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.

Fig 13. Layout of housing-utility area during rampart phase III:B: see Fig. 9 for the legend.

Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

Ryc. 14. Rozplanowanie zabudowy mieszkalno-gospodarczej w fazie IV wału: objaśnienia oznaczeń – patrz ryc. 9. Rys. H. Bona wg M. Dworaczyka.

Fig 14. Layout of housing-utility area during rampart phase IV: see Fig. 9 for the legend.
Drawn by H. Bona after M. Dworaczyk.

Faza III:B

Około 3–4 ćw. XII wieku wschodni rejon dzielnicy nadodrzańskiej był bardzo gęsto zabudowany. Kolejne domy wznoszono w obrębie tych samych działek, które funkcjonowały aż do momentu kompleksowej przebudowy związanej z lokacją miasta na prawie magdeburskim (tab. III). Zabudowie zrębowo-plecionkowej towarzyszyły moszczone drewnem ulice biegnące z południa na północ (35–21 PKD) (ryc. 13). Większość poziomów konstrukcyjnych z tego okresu charakteryzuje szeregowa, zwarta zabudowa. Do początków XIII wieku funkcjonowały ulice biegnące z południa na północ, które częściej niż obiekty mieszkalno-gospodarcze były przebudowywane. W końcu I i w 2 ćw. XIII wieku w miejscu ciągów komunikacyjnych pojawiły się domy mieszkalne. Linia zabudowy wyraźnie wkroczyła na teren uprzednio zajmowany przez obwałowania. Jednocześnie zabudowa mieszkalno-gospodarcza uległa pewnemu rozluźnieniu. W miejscu do niedawna funkcjonujących domów pojawiły się puste place, pełniące funkcję podwórek (Dworaczyk, Kowalska 1994).

Faza IV

Około połowy i w początkach 3 ćw. XIII wieku nastąpiły istotne zmiany w rozplanowaniu przestrzennym wschodniego rejonu dzielnicy nadodrzańskiej (20–17 PKD) (tab. IV). Zmiany te były zapewne odzwierciedleniem procesów związanych z lokacją, które w tej części miasta zakończyły się około 1260 roku. W miejscu dawnego obwałowania pojawiły się budynki mieszkalne i gospodarcze wznoszone w konstrukcji zrębowej i plecionkowej (ryc. 14).

Nawarstwienia okresu od 2 ćw. XII do początków 3 ćw. XIII wieku charakteryzuje bogaty i zróżnicowany materiał zabytkowy. Znalaziono m.in. bogatą kolekcję biżuterii, elementy uprząży końskiej, wyposażenia kupieckiego, uzbrojenia oraz przedmiotów codziennego użytku (tab. V).

PODSUMOWANIE

Wyniki zakończonych w 1997 roku badań archeologicznych w obrębie kwartału 6 pozwoliły na próbę odpowiedzi na niektóre z otwartych dotąd kwestii dotyczących dziejów wczesnośredniowiecznego podgrodzia szczecińskiego. Do włączenia terenów położonych w najbliższym sąsiedztwie Odry w skład zabudowy miejskiej doszło w 1 ćw. XI stulecia. Wiąże się to ze zmianami zapoczątkowanymi w 2 poł. X wieku, który ze względu na ogromny rozmach budowlany uważany jest za okres przełomowy w dziejach Szczecina. Z osiedla o cechach rzemieślniczo-handlowych Szczecin przekształcił się w ośrodek noszący znamiona wczesnomiejskie (Chłopocka, Leciejewicz, Wieczorowski 1985, 22–5; Łosiński 1996b, 136–7). Osadnictwo wkroczyło na tereny rozlewisk Odry. Wznoszenie i utrzymywanie ciężkich konstrukcji zrębowych na bagnistym terenie zalewowym Odry sprawiało mieszkańcom duże trudności. Od momentu budowy pierwszego domostwa po okres późnego średniowiecza w materiale archeologicznym bardzo czytelna jest nieustanna walka z grząskim podłożem, ciągle grożącym osiadaniem. Zabezpieczano się stosując między innymi piaszczyste podsypki, belki podwalinowe, układano faszynę i stabilizowano konstrukcje kołkami. Pomimo to domy dosyć szybko ulegały destrukcji. Często dochodziło do zmian w linii zabudowy, którą w zależności od sytuacji przesuwano bardziej na wschód lub zachód. Układy działek budowlanych wytyczone w pierwszym okresie formowania się wschodniego rejonu dzielnicy nadodrzańskiej przetrwały aż do czasów kompleksowej przebudowy miasta. Stosunkowo szybko, bo już około połowy XI stulecia nastąpił wyraźny regres w rozwoju tej części miasta, która stała się peryferią wyżej położonych części *suburbium*. Upadek handlu dalekosiężnego, a zwłaszcza rozwój rynków lokalnych umożliwił Szczecinowi na przełomie XI i XII stulecia wysunięcie się na czoło miast Pomorza Zachodniego (Łosiński 1996b, 138, tam wcześniejsza literatura). Uważa się, że wiek XII był „złotym okresem” w dziejach wczesnośredniowiecznego Szczecina. Już w 4 ćw. XI stulecia dzielnicę nadodrzańską otoczono umocnieniami obronnymi. Lokalizacja wykopu w obrębie kwartału 6 pozwoliła na uchwycenie styku zabudowy mieszkalnej z konstrukcjami wewnętrznego lica wału, który wyznaczył wschodnią granicę miasta. W pierwszym etapie istnienia wału wznoszono krótkotrwałe domostwa plecionkowe, które konsekwentnie lokowano w ramach tych samych działek. Charakter zabudowy z tego okresu nie różni się od obserwowanej w wykopie na Rynku Warzywnym (Leciejewicz *et al.* 1972, tabl. I). W wykopie na kwartale 6 w nawarstwieniach z początku XII wieku odkryto ślady pożaru, który zniszczył obwałowania i przywałową część miasta. Odbudowie towarzyszyła zmiana charakteru budynków mieszkalno-gospodarczych. Pojawiły się masywne konstrukcje zrębowe, znacznie przesunięte na zachód w stosunku do wcześniejszych, plecionkowych. Okres solidnego budownictwa nie trwał długo. W nawarstwieniach z końca 1 ćw. XII wieku odkryto wyraźne ślady pożaru o dużym zasięgu. Na pewno zniszczeniu uległy znaczne obszary miasta wraz z obwałowaniami, gdyż następny okres charakteryzuje brak solidnej, zwartej zabudowy. Kolejna odbudowa wiązała się z istotnymi zmianami rozplanowania przestrzennego dzielnicy przy Odrze.

Linie zabudowy mieszkalnej znów cofnięto w kierunku wschodnim, a wzdłuż wału pojawiła się pierwsza, zapewne dookólna, moszczona drewnem ulica. Ten układ z niewielkimi tylko modyfikacjami przetrwał do początków XIII wieku. Ulice biegnące z południa na północ, którym w różnych okresach towarzyszyły budynki plecionkowe i zrębowe, stały się charakterystycznym elementem infrastruktury rejonu nadodrzańskiego. Aż do momentu lokacji miasta przetrwały działki osadnicze wytyczone w pierwszym etapie zasiedlenia omawianego rejonu, odkryte w centralnej części wykopu głównego. Od połowy XII do połowy XIII wieku dochodziło do zagęszczania, czasami jednak również do rozrzedzenia, zabudowy, pojawiały się puste działki w miejscu wcześniej istniejących budynków (Dworczyk, Kowalska 1994). Sporadycznie odkrywano także ulice o przebiegu równoleżnikowym ograniczające, wraz z ulicą dookólną, działki budowlane.

W wykopie na kwartale 6 nie odnaleziono wyraźnych śladów działalności rzemieślniczej. W niektórych okresach, obok przedmiotów codziennego użytku, dość masowo występowały przedmioty luksusowe, w tym biżuteria, militaria, a także przybory kupieckie. Potwierdza to pogląd zgłaszany w starszej literaturze, iż dzielnicę nadodrzańską zamieszkiwała ludność o różnym statusie majątkowym (Leciejewicz 1979, 68; 1989, 46; 1991, 209; 1995, 62; Łosiński 1993, 307).

W końcu I i w 2 ćw. XIII wieku zaszły istotne zmiany w rozplanowaniu przestrzennym wschodniej części miasta. Przestała funkcjonować ulica dookólna, zniwelowano także umocnienia obronne. W ich miejscu powstać miały mury miejskie (Piskorski 1987, 205n.). Zmiany te, związane z procesem lokacyjnym, dotyczyły całego miasta. Około 1260 roku wytyczono nowe działki budowlane, na których powstały budynki ramowe.

Pracownia Archeologiczna

IAiE PAN w Szczecinie

BIBLIOGRAFIA

- Cnotliwy Eugeniusz
1996 *Szczecin u schyłku wczesnego i w późnym średniowieczu w świetle najnowszych badań archeologicznych*, [w:] *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin, s. 153–170.
- Cnotliwy Eugeniusz, Leciejewicz Lech, Łosiński Władysław [red.]
1983 *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Chłopocka Helena, Leciejewicz Lech, Wieczorowski Tadeusz
1985 *Okres wczesnofeudalny do roku 1237*, [w:] *Dzieje Szczecina*, t. 2, Warszawa–Poznań, s. 15–59.
- Dworczyk Marek, Kowalska Anna Bogumiła
1994 *Badania archeologiczne na Podzamczu w Szczecinie w latach 1992–1994 (kwartał VI, wykop główny)*, MZP 40, s. 75–111.

Dworaczyk Marek, Słowiński Sławomir

- 1998 *Przebieg umocnień wczesnośredniowiecznego podgrodzia w Szczecinie w świetle ostatnich badań*, „Acta Archaeologica Pomoranica” 1, s. 279–297.

Filipowiak Władysław

- 1989 *Die Hafen und der Schiffbau an der Odermündung im 9.-12. Jahrhundert* [w:] *Untersuchungen zu Handel und der Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil V. Der Verkehr, Verkehrswege, Verkehrsmittel, Organisation*, Göttingen, s. 351–398.

Leciejewicz Lech

- 1979 *Kupcy we wczesnośredniowiecznych miastach nadbałtyckich w świetle archeologii*, „Pomorania Antiqua” 8, 57–72.
- 1980 *Czy był Szczecin „najstarszym miastem Pomorza”?*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia 76, s. 41–50.
- 1991 *Spółczesność i kultura miast pomorskich w XI–XII wieku*, [w:] *Miasta zachodniosłowiańskie w XI–XII wieku. Społeczność–kultura*, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 205–224.
- 1995 *Kaufleute in westslawischen Frühstädten in archäologischen Sicht*, [w:] *Burg-Burgstadt-Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, [red.] H. Brachmann, Berlin, s. 60–7.

Leciejewicz Lech, Rulewicz Marian,

Wesołowski Stefan, Wieczorowski Tadeusz

- 1972 *La ville de Szczecin des IXe–XIIIe siècles*, „Archaeologia Urbium” 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Łosiński Władysław

- 1993 *Szczeciński ośrodek miejski w dobie przedlokacyjnej*, APolski 38, s. 285–318.
- 1996a *W sprawie lokalizacji portu wczesnośredniowiecznego Szczecina*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, t. 2, Wrocław, s. 67–78.
- 1996b *Próba nowego spojrzenia na dzieje wczesnośredniowiecznego Szczecina*, [w:] *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin, s. 131–152.

Piskorski Jan M.

- 1987 *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*, Warszawa–Poznań.

Piskorski Jan M., Wachowiak Bogdan, Włodarczyk Edward

- 1993 *Szczecin. Zarys dziejów*, Poznań.

Rulewicz Marian

- 1983 *Tymczasowe wyniki badań archeologicznych na Podzamczu w Szczecinie, prowadzonych w latach 1975–1978*, Spraw. Arch. 36, s. 151–165.

MAREK DWORACZYK, ANNA BOGUMIŁA KOWALSKA

FROM THE HISTORY OF SZCZECIN *SUBURBIUM*
(RESULTS OF 1992–1997 ARCHAEOLOGICAL
EXCAVATIONS)

(Summary)

In the 2nd half of 1980s the Archaeological Division of the Institute of Archaeology and Ethnology in Szczecin began rescue excavations at Podzamcze (*Suburbium*) in Szczecin, Quarter 6. The main goal of the project was to recognize a reach of the eastern part of *Szczecin Suburbium*, close to the banks of Odra river. The excavations should also determine the time when this part of the city had been settled for the first time, and also its spatial layout and a function. It was expected to obtain new data on the controversial issue of the harbor location. The paper attempts to summarize results of six excavations seasons, completed in 1997, comprising exclusively Early Medieval layers, 7.5 meters thick. In the excavations trench 10.3 meters deep (cutting through Late Medieval and debris layers as well), a virgin bed in form of a river gravel was about 5 meters above sea level.

Within Quarter 6 remains of inner parts of a fortification system were found. Altogether there have been singled out 10 rampart levels, and – within them – 10 levels of timber constructions (PKD), up to 3.4 meters thick. The recognized section of the system was up to 11.1 meters wide and about 13 meters long. Its rampart underwent a number of alternations. The timber structure shows traces of fire and a few burnt layers were distinctive. Every destruction was followed by rebuilding and reconstruction works that utilized elements of the older construction. Important in distinguishing building phases were also techniques utilized for the construction. Three phases of rampart construction were distinguished. They were subdivided into sub-phases, corresponding with subsequent renovation works.

The fortification of the *Szczecin Suburbium* were erected in 1080s. Its eastern section was in use till the time of the city location, i.e. in the middle of the 13th century, when the urban layout of the city changed considerably. In consequence the Early Medieval rampart was pulled down and was replaced, probably about the same time, by masonry walls, located slightly to the east. The written sources confirm their existence in 1283.

In phase I the rampart comprised superimposing timber chests filled with clay and dunk. During phases II and III the chests were replaced by square timber frames. All the time the inner side of the rampart was supported by a special construction. In phases II and III it was terrace-like clay bank with timber chests. In phase III there were chests only.

The excavations in Quarter 6 have allowed to answer many questions on fortifications of the Odra part of the city, but also helped to precise the time when the area near the old river bed was incorporated into the city.

In the excavated section altogether 15 cultural layers, thick about 7.5 meters, are related to the Early Medieval history of the city. Within them 49 constructional layers (PKD) have been singled out. They comprised houses, utility buildings, streets, and debris from unknown wooden structures.

The oldest settlement phase in the Odra part of the city comprises 15 constructional layers. This area was incorporated into *Suburbium* in the 1st quarter of the 11th century. At first the construction changes were very fast. It can be contributed to the fact, that heavy structures of the log-cabin construction were unstable on the soft, wet ground. The very first house built there leaned towards the river and eventually collapsed. Then a line of houses and utility buildings had been moved slightly to the west. New lots on more stable ground were established, where subsequent houses (3 levels) were built on the same layout, often utilizing timber from older structures.

The middle of the 11th century and years following were a period of stagnation in this part of the city. Block of streets were, vestiges of which have been discovered, appeared on the area previously utilized for living and utility purpose, together with a detached oven and a basket-work container for fish.

First symptoms of the recovery can be observed as soon as the 3rd quarter of the 11th century. On the place of the streets the houses of the log-cabin type appeared, built close one to another, with passages between them paved with timber. The line of houses closed again the river. The previous network of building lot, established during the oldest phase of the city existence, was retained with only small changes.

Despite the signs of relative welfare, reflected by brief periods with houses of the log-cabin type, the eastern section of the Odra suburb of Szczecin was retaining its marginal character. The 4th quarter of the 11th century witnessed major changes in the urban landscape of the city. The living-and-utility area was surrounded by fortifications and – in a consequence – new building lots were established. First were houses of the wattle construction.

In the 2nd decade of the 12th century the line of houses was moved westwards, a result of rampart enlargement. In this period the Odra area was a perpetual construction place. Better preserved old elements were utilized to build new ones and to modernize the rampart. This period of welfare was relatively short and terminated at the end of the 1st quarter of the 12th century.

The layers dated to the end of the 1st quarter of the 12th century reveal clear traces of a fire destruction. This catastrophe probably contributed to a following crises in development of the Odra suburb, observed in first years of the 2nd quarter of the 12th century.

At the end of the 2nd quarter of the 12th century the city urban layout changed considerably. The line of houses moves slightly to the east and a timber-paved ring-road was built next to the rampart. This layout remained, with slight modification, till the beginning of the 13th century.

From the end of the 2nd quarter of the 12th to mid 13th centuries intensive building periods were interspersed with periods when a number of lots remained empty. Periodically parallel streets appeared that – together with the ring-road – bordered block of houses.

In an excavation trench in Quarter 6 no clear traces of handicraft activities have been found. In certain period luxury objects, including jewelry, weapon, and trading goods were confirmed, together with common artifacts of everyday use. It confirms a theory, already discussed in earlier literature, that the Odra *Suburbium* was inhabited by people of various material status.

In the 2nd quarter of the 13th century the line of houses was moved notably to the east. In the same time the ring-road ceased to exist. These changes are related to gradual development of the whole urban layout of the city during its location process, completed in 1260.

Translated by Jerzy Kopacz